

Cite: Kurylo, Iryna, & Aksyonova, Svitlana (2023). Vplyv ob'ektyvnykh i sub'ektyvnykh faktoriv na narodzhuvaniist u periody nevyznachenosti [The Impact of Objective and Subjective Factors on Fertility in Times of Uncertainty]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (52), 21-39. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.021>

<https://doi.org/10.15407/dse2023.02.021>

УДК 314.146 (477)

JEL Classification: J13

ІРИНА КУРИЛО, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1379-1756

Scopus ID: 57190215809

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

ВПЛИВ ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ФАКТОРІВ НА НАРОДЖУВАНІСТЬ У ПЕРІОДИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті розглядається комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів, що детермінують дітонародження на макро- та на мікрорівні, і специфіку їх взаємозв'язків у періоди невизначеності. Метою дослідження є ідентифікація об'єктивних та суб'єктивних факторів народжуваності, аналіз взаємозв'язків між ними та особливостей їх впливу в умовах суспільно-економічної та воєнно-політичної невизначеності в Україні. Для досягнення мети використано методи: систематизація й узагальнення, критична оцінка наукових здобутків із відповідної проблематики, методи категоризації, концептуального моделювання факторів демографічних процесів (репродуктивної поведінки та народжуваності), структурно-логічного, порівняльного аналізу та інші. Новизна роботи полягає у встановленні характеру впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників, їх співвідношення та ролі у детермінації дітонародження на

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

макро- й на мікрорівні в умовах невизначеності. Об'єктивні та суб'єктивні фактори взаємопов'язані й залежно від контексту й рівня детермінації народжуваності (макро- чи мікрорівень) характер впливу і значущість об'єктивного та суб'єктивного відрізняються. Специфіку зв'язку об'єктивних та суб'єктивних чинників дітонародження відображає «перехід» одних в інші на різних рівнях. Вплив об'єктивних чинників на дітонародження є здебільшого опосередкованим, здійснюється через суб'єктивне сприйняття індивідами тих чи інших об'єктивних факторів і обставин. Суб'єктивні оцінки на мікрорівні характеризуються варіативністю і можуть не співпадати як одна з одною, так і з характером змін об'єктивних факторів. В умовах невизначеності та соціальних потрясінь (як-от економічна криза, пандемія, війна тощо) розбіжності посилюються, за цих обставин вплив суб'єктивного в детермінації народжуваності зростає і набуває особливих рис. Одним із проявів цього є підвищення ролі очікувань щодо майбутнього (наративів майбутнього) при прийнятті репродуктивних рішень. Позитивні наративи щодо майбутнього, підкріплені впровадженням уже зараз заходів задля поліпшення якості життя населення у вільному демократичному просторі, можуть стати в Україні рушійною силою підвищення народжуваності, зокрема посилення компенсаційного ефекту в її динаміці в повоєнний період.

Ключові слова: об'єктивні і суб'єктивні фактори, невизначеність, демографічні процеси, народжуваність, репродуктивна поведінка, сімейна й пронаталістська політика.

Постановка проблеми. Народжуваність — масовий макропроцес зі складною багатоступеневою детермінацією, в рамках якої вплив одних факторів опосередковується дією інших чинників та умов, так що зрештою комплекс причинних основ цього демографічного процесу видається суперечливим, а самі тенденції народжуваності можуть виглядати неоднозначно й бути важко прогнозованими, особливо — в періоди суспільних потрясінь, в умовах несталості та невизначеності. В одному із попередніх досліджень уже зверталась увага на притаманність народжуваності певної парадоксальності, що проявляється в одночасному існуванні декількох взаємовиключних факторів чи тенденцій [1]. Пошук пояснень цього явища вказує на необхідність звернутися до феноменів об'єктивного і суб'єктивного. Філософські уявлення про них базуються на тезі про те, що об'єктивне і суб'єктивне являють собою різні сторони єдиного цілого, є взаємопов'язаними, при цьому між ними існує постійне напруження [2, с. 244]. Суб'єктивні фактори, мотиви та стимули формуються на тлі об'єктивних обставин, але водночас можуть змінювати їх. Такий тісний зв'язок та взаємообумовленість указує на доцільність аналізувати їх разом, не відокремлюючи одне від одного.

Актуальність дослідження. Встановлення специфіки взаємозв'язків суб'єктивного і об'єктивного в контексті факторів народжуваності наближає до розуміння демографічної реальності з точки зору детермінації та внутрішніх механізмів репродуктивної поведінки (прийняття рішень щодо народження дітей) та народжуваності як демографічного макропроцесу. Усвідомлення зв'язку «об'єктивне — суб'єктивне» може допомогти більш адекватно оцінити демографічну ситуацію, що склалася, та тенденції роз-

витку демографічних процесів, а на гносеологічному рівні — впорядкувати зв'язки між теоретичними знаннями та демографічною політикою.

На початку третього десятиліття XXI століття перед людством постали непередбачувані виклики — спочатку пандемія *Covid-19*, потім повномасштабна війна, розв'язана проти України Росією, яка тривалий час світовою спільнотою визнавалася цивілізованою розвиненою державою. Ця війна засвідчує, що людство ще далеке від «кінця історії» та від того часу, коли «домовившись про цілі, люди не матимуть великих справ, за які можна воювати» [3]. Ця війна демонструє, що не все легко спрогнозувати, що невизначеність часто стає невід'ємною характеристикою суспільного життя і розвитку. Водночас є об'єктивна реальність, на яку необхідно зважати, і є її суб'єктивне сприйняття, що може варіювати у доволі широкому діапазоні від оптимістичних до песимістичних оцінок.

В умовах ресурсної обмеженості, нестабільності та невизначеності навіть щодо короткотермінової перспективи в Україні потрібно формувати демографічну політику таким чином, щоб її реалізація була реалістичною, доцільною та ефективною. В даному контексті розуміння зв'язків між об'єктивними та суб'єктивними змінними у будь-якій царині є обов'язковим для кращої політики [4], і його значущість посилюється саме в періоди несталості та невизначеності щодо змін детермінант тих чи інших процесів та їх перспектив.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Питання суб'єктивного й об'єктивного (умов, факторів, явищ, процесів, характеристик) досліджується вченими різних наукових напрямів (філософами, соціологами, істориками, психологами, політологами). У наукових дискусіях зазвичай об'єктивне уявляється таким, що більшою мірою відповідає істині, є достовірнішим. Натомість суб'єктивне часто асоціюється з упередженням ставленням дослідника, має неоднозначну конотацію, асоційовану з можливими помилковими уявленнями тощо.

Втім, у наукових публікаціях усе частіше висловлюються думки про те, що «абсолютизація одного з аспектів — об'єктивного або суб'єктивного — може створити спотворене враження про пізнавальний процес» [5]. Більше того, усвідомлюючи цінність об'єктивності, В. О. Савич (V. O. Savych) звертає увагу й на необхідність врахування суб'єктивного фактора в дослідженнях, а «завдання методології науки» бачить «не в усуненні чи зменшенні його впливу, а у виявленні умов, за яких він стимулюватиме процес досягнення істини» [5].

У дослідженнях якості життя ведуться пошуки оптимального поєднання об'єктивних показників соціально-економічного розвитку країни, рівня достатку сім'ї чи індивіда та суб'єктивних оцінок задоволеності життям, оскільки саме суб'єктивні відповіді фіксують вплив факторів, не охоплюваних об'єктивними індикаторами [6, 7]. Так, наприклад, вчені Хунаньського

медичного університету для вивчення зв'язку між об'єктивним життєвим статусом і суб'єктивною задоволеністю якістю життя опитали 8,5 тисяч людей. Результати виявилися дещо несподіваними: незважаючи на те, що об'єктивний життєвий статус є основним фактором впливу на суб'єктивне задоволення, у деяких учасників з низьким рейтингом об'єктивного статусу (люди похилого віку, сільські або менш освічені люди) рейтинг суб'єктивного задоволення був значно вищий [7].

Науковці з Австралії дійшли висновку, що аналіз зв'язків між об'єктивними і суб'єктивними змінними є обов'язковим для розробки ефективної політики, оскільки сприйняття індивідом повного набору об'єктивних умов, які підтримують його добробут, досить обмежене, і тому виникає необхідність інтегрованого підходу до благополуччя, включаючи як те, що люди дійсно сприймають і цінують, так і фактори, які вони не оцінюють позитивно, але які, тим не менш, є цінними для підтримки їх благополуччя [4].

Дослідники Флорентійського університету (Італія) також зауважують, що об'єктивні показники самі по собі не можуть належно відображати прийнятність економічного становища, оскільки люди відрізняються за характером сприйняття, ступенем терпіння і реагування на однакові об'єктивні умови [8]. Вельми цікавим у даному контексті є доробок учених з цього ж університету, які вивчають вплив різних проявів економічної невизначеності на народжуваність, зокрема специфіку сприйняття позитивних і негативних складових непевної та / або нестабільної економічної ситуації та її зв'язок із планами на майбутнє, в т.ч. репродуктивними [9, 10]. Слід згадати також дослідження, в рамках якого португальські науковці вивчали зв'язок між суб'єктивними оцінками й об'єктивним станом здоров'я у вибірці столітніх людей. З'ясувалося, що наявність захворювань і функціональної залежності у довгожителів не означала погану самооцінку здоров'я. Розбіжності між об'єктивними та суб'єктивними індикаторами вчені вважають доказом адаптаційної здатності столітніх людей та наявності індивідуальних ресурсів, які можуть бути вирішальними для сприйняття та вирішення проблем зі здоров'ям у такому похилому віці [11]. На специфіку взаємозв'язків між об'єктивними індикаторами стану здоров'я і його детермінант та суб'єктивними самооцінками стану здоров'я й благополуччя, що полягає в оберненому напрямі таких зв'язків, указували свого часу й вітчизняні дослідники, котрі розглядали цю проблематику на українських матеріалах [12, 13].

У нашій роботі зосереджено увагу на дослідженні зв'язків об'єктивного і суб'єктивного у формуванні явищ та тенденцій в межах одного з демографічних процесів — народжуваності. Про складність та багатоаспектність детермінації народжуваності у сучасних умовах уже було згадано, а роль динаміки цього процесу стосовно перспектив повоєнного демографічного відродження України на середньо- й довгострокову пер-

спективу важко переоцінити. Тож питання розкриття об'єктивних і суб'єктивних факторів народжуваності, встановлення ієрархічних взаємозв'язків та можливих суперечностей між ними, специфіки їх впливу в умовах невизначеності уявляється на сьогодні як важливим та актуальним, так і недостатньо вивченим.

Позаяк основними **методами нашого дослідження** є систематизація й узагальнення та критична оцінка наукових здобутків із зазначеної та дотичної проблематики, інші значущі й релевантні наукові роботи з даної тематики будуть розглянуті в ході викладення основного матеріалу.

В процесі дослідження застосовувались також методи категоризації, концептуального моделювання факторів демографічних процесів (репродуктивної поведінки та народжуваності), структурно-логічного, порівняльного й сітьового аналізу (для встановлення співвідношень між окремими факторами та їх візуалізації).

Метою дослідження є ідентифікація й аналіз взаємозв'язків об'єктивного і суб'єктивного (факторів та умов) як детермінант дітонародження в умовах суспільно-економічної та воєнно-політичної невизначеності й нестабільності в Україні.

Наукова новизна роботи полягає у встановленні специфіки взаємозв'язків об'єктивних та суб'єктивних факторів, їх співвідношення та ролі у детермінації дітонародження на макро- й на мікрорівні в періоди невизначеності.

Виклад основного матеріалу. У представлений роботі як об'єктивні розглядаються фактори та умови, що можна визначити як незалежні від свідомості, переконань та сприйняття людей, але впливають на результати життєдіяльності індивідів, їх груп та населення в цілому. Суб'єктивними факторами вважаються ті, які безпосередньо визначаються свідомістю й волею людей, залежать від їх сприйняття та оцінки, засновані на особистих дослідах, поглядах, очікуваннях й уподобаннях індивідів та їх спільнот.

Варто зазначити, що вивчення ролі об'єктивних факторів у детермінації народжуваності має значно тривалішу історію, ніж суб'єктивних. Традиції дослідження впливу суб'єктивних факторів на народжуваність ведуть свій початок лише від того часу, коли її рівень та диференціація стали все більшою мірою визначатися поведінковими компонентами, тобто коли отримало поширення свідоме обмеження дітонародження, а відтак — практики планування сім'ї. Тож переважно відтоді отримали розвиток дослідження репродуктивної поведінки (із включенням до розгляду характеристик різного порядку — як об'єктивних ознак респондентів, так і їх суб'єктивних оцінок), де суб'єктивні чинники «вимірюються» та пояснюються відповідно за допомогою соціологічних досліджень та соціально-психологічних методів.

Об'єктивні та суб'єктивні фактори взаємопов'язані, при цьому залежно від контексту й рівня аналізу детермінації народжуваності (макро- чи мі-

крорівень) можна говорити про певну специфіку цього зв'язку та про різний вплив і значущість об'єктивного й суб'єктивного.

На макрорівні об'єктивні фактори, що впливають на народжуваність, включають економічні умови, доступ до освіти та ресурсів планування сім'ї, соціальну підтримку, державну політику загалом, контент від засобів масової інформації тощо. На мікрорівні об'єктивні фактори можуть включати вік, генетичні характеристики, стан загального й репродуктивного здоров'я індивіда, які впливають на здатність до зачаття, виношування та народження дитини / дітей, і також зазвичай враховуються при прийнятті рішення про народження.

Суб'єктивні чинники теж доцільно розглядати як на мікрорівні (що практикується частіше, так і на мезо- та макрорівнях, тобто у контексті групових чи ж масових соціальних і культурних феноменів. Так, на макрорівні ці фактори містять соціальні, культурні та релігійні норми, очікування та переваги, які можуть впливати на бажання індивідів мати дітей та / або враховуватися при прийнятті репродуктивних рішень. Наприклад, у деяких соціальних і культурних контекстах може сприйматися як соціальна норма переважно велике число дітей в сім'ї, натомість у інших — перевага на соціально-груповому рівні надається взірцям малодітної поведінки, чи й відмові від народження дітей (за певних обставин), або ж відкладанню їх народження (до певного часу, або в періоди невизначеності тощо). Суспільна думка щодо того, що жінки повинні мати дітей у певному віці, теж може впливати на бажання / прагнення жінок мати дітей у той чи інший період. До речі, у низці випадків (суспільств / соціальних спільнот) саме соціальні та культурні очікування можуть відігравати ключову роль у прийнятті рішення про народження дитини / дітей.

Водночас соціальне очікування або норма, що жінка повинна мати дітей у певному віці, може не лише бути загальноприйнятим у визначеному суспільстві, але й деяким чином відрізнятися у різних соціальних верствах. Як і очікування соціального та кар'єрного статусу, що можуть бути різними в різних соціальних групах, і це може впливати на індивідуальні рішення щодо числа дітей та віку їх народження.

На індивідуальному рівні суб'єктивні фактори й умови можуть включати, до прикладу, особисті очікування та переваги, якими визначаються дітородні орієнтації й плани, елементи особистого шлюбного та репродуктивного досвіду (його емоційні й психологічні наслідки) тощо. Як про переважно суб'єктивно-індивідуальні можна говорити й про оцінки індивідами різних об'єктивних факторів і обставин, що, власне, й впливають безпосередньо на особисті репродуктивні рішення.

Специфіку зв'язку об'єктивних та суб'єктивних чинників народжуваності відображає «перехід» одних в інші на різних рівнях. Так, соціально-економічне становище та інші матеріальні чинники можуть бути об'єктив-

ними на макрорівні, але їх сприйняття та вплив на індивідуальне рішення про народження дитини є суб'єктивним. Наявність достатніх фінансових ресурсів (на рівні домогосподарства / індивіда) є об'єктивним фактором, проте оцінка того, який рівень доходу вважається достатнім (для народження дитини / ще однієї дитини), може бути суб'єктивною.

І навпаки — культурні норми (на груповому рівні) та пов'язані з ними соціальні (й навіть родинні) репродуктивні настанови як феномени суб'єктивного характеру на рівні окремої особистості або ж шлюбної пари переходять в об'єктивні фактори впливу у тому сенсі, що вони існують як незалежні від волі, свідомості та уявлень конкретних індивідів, але можуть чинити на них різної сили вплив / тиск.

Загалом можна вважати, що вплив об'єктивних чинників на дітонародження є опосередкованим, бо здійснюється крізь призму суб'єктивного сприйняття індивідами тих чи інших об'єктивних факторів і обставин (що мають місце як на макро-, так і на мікрорівні). У такому ж контексті їх можна вважати більш загальними, оскільки вони належать до зовнішніх умов і факторів. Зміни об'єктивних факторів і умов — економічної ситуації, ринку праці, інституційних умов підтримки сім'ї, стану медичної допомоги, можливостей планування сім'ї тощо — стають об'єктом суб'єктивного сприйняття, підґрунтям для оцінок і прийняття конкретних рішень щодо народження дитини / дітей (рис. 1). Як зазначав М. Абрамс (M. Abrams) ще півстоліття тому: «об'єктивний світ» фільтрується через власне сприйняття індивіда, а потім зважується відповідно до його очікувань, досвіду, установок і поточних обставин [14]. При цьому суб'єктивні оцінки на мікрорівні мають значну варіативність, можуть не співпадати як одна з одною, так і з характером змін об'єктивних факторів.

Визнаними об'єктивними чинниками народжуваності, впливовість яких не раз підтверджувалась у західноєвропейських дослідженнях, є рівні освіти, доходу та житлові умови. Так, С. Стром і Е. Бернхардт (S. Strom & E. Bernhardt) [15] проаналізували вплив зазначених факторів на схильність народити первістка за допомогою як об'єктивних показників (на підставі нормативних припущень і суб'єктивних оцінок респондентів (чи достатній у них освітній рівень, доходи і житло, щоб народити дитину). Було використано дані двох різних джерел: Шведського Когортного дослідження житла і життя (HOLK, *Swedish Housing and Life Course Cohort Study*) та Панельного дослідження молоді (YAPS, *The Young Adult Panel Study*), опрацьовано дані для когорт різних років народження (HOLK — 1956, 1964 і 1974 р.н., а YAPS — 1968, 1972, 1976 і 1980 р.н.). Дослідження з використанням обох підходів (об'єктивних і суб'єктивних індикаторів) підтвердило, що всі згадані фактори є важливими передумовами для переходу до батьківства. При цьому аналіз суб'єктивних оцінок показав, що наявність достатнього доходу є найвпливовішим чинником для прийняття рішення

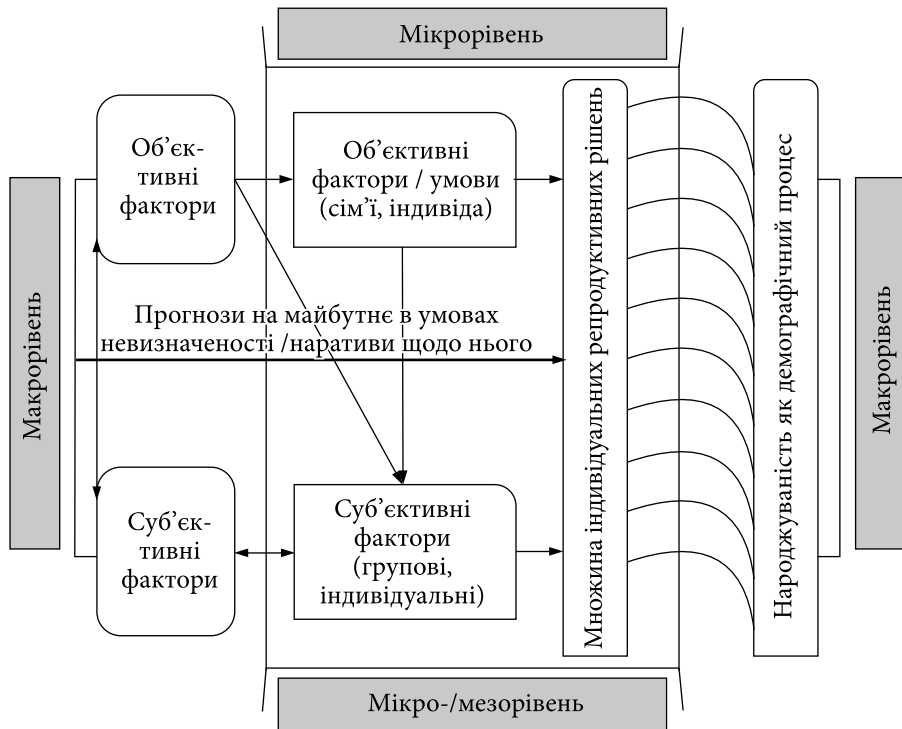

Рис. 1. Вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів на народжуваність (в умовах загальної невизначеності)

Джерело: авторська розробка.

про народження дитини, хоча освіта й житло також мають значущий вплив. У дослідженні шведські вчені дійшли ще й інших важливих висновків. Зокрема, що значущість різних об'єктивних і суб'єктивних факторів може змінюватися з часом і упродовж життя.

Усвідомлення вагомості аналізу впливу об'єктивного і суб'єктивного в детермінації поведінки в сфері дітонародження мотивувала групу вчених з Ізраїлю і США з'ясувати зміни у репродуктивних планах жінок після народження у них дитини залежно від характеру пологів [16]. Поряд з «об'єктивним досвідом пологів» (на основі медичних та фізіологічних факторів-особливостей, як-от: кесарів розтин, використання вагінальної допомоги, застосування знеболювальних засобів тощо) вивчався «суб'єктивний досвід» (на основі емоційних та внутрішньоособистісних чинників, наприклад, страх під час пологів, наявність / відсутність підтримки чоловіка тощо). Результати показали незначний вплив об'єктивного досвіду пологів на зміни дітородних намірів (за умови контролю за соціально-демографічними факторами та суб'єктивним досвідом). Автори наполягають на необхідності додаткових досліджень ролі саме суб'єктивного досвіду в змі-

нах репродуктивних планів, особливо у країнах з низьким рівнем народжуваності та незначним соціальним тиском, де негативне сприйняття пологів і відповідні зміни дітородних планів можуть залишитися непоміченими і потенційно перешкоджати спробам підвищити народжуваність.

Гадаємо, що риси особистості індивіда суттєво впливають на варіацію суб'єктивних оцінок (власного / родинного соціально-економічного становища, об'єктивних обставин та життєвого досвіду тощо). Проте вплив сформованих суб'єктивних оцінок на дітонародження (прийняття рішення про народження дитини / наступної дитини), ймовірно, є достатньо універсальним і жорстко не детермінується рисами конкретної особистості. Здійснені дотепер дослідження показали, що важливим у механізмі цього впливу є *ступінь суб'єктивної задоволеності життям* (реальним зараз або очікуваним), через який «трансюється» вплив об'єктивних факторів¹ і від якого репродуктивні наміри та рішення залежать уже більш безпосередньо [17]. Так, згідно з одним із досліджень італійських вчених, високе суб'єктивне благополуччя прямо корелює з дітонародженням, проте ефект його впливу значущий для обох статей лише у випадку рішень щодо другої дитини; вплив ступеня суб'єктивного благополуччя на народжуваність не визначається рисами особистості, хоча вони й виступали компонентом варіативності самого суб'єктивного благополуччя [18].

У контексті дослідження впливу суб'єктивного на прийняття репродуктивних рішень слід наголосити окремо на вже згаданому феномені демографічних, зокрема *репродуктивних настанов*. Під ними розуміють вказівки, настійні поради або рекомендації з боку близького оточення, як правило, родичів, через які вони схиляють і готують особистість до певних демографічних дій. Такі настанови нерідко є самостійним (подеколи неусвідомленим обома сторонами) способом впливу на прийняття репродуктивних рішень. Транслятором настанов часто виступають ЗМІ, наприклад, через експертів (психологів, демографів, лікарів та ін.), які висвітлюють ризики певної поведінки (як-от тривалого відкладання народження дитини) або найбільш доцільні варіанти, бажану послідовність дій.

Проведені дослідження специфіки соціального впливу на матримоніальну та репродуктивну поведінку, що одна із авторок Л. Бернарді (L. Bernardi) трактує як процес, за допомогою якого вподобання, цінності чи поведінка індивіда визначаються вподобаннями, цінностями чи поведінкою інших людей, з якими він або вона взаємодіє [19], дали змогу їй виділити чотири способи такого впливу: соціальне навчання, соціальний тиск, суб'єктивні зобов'язання та «контагіозність» (заразливність).

Соціальне навчання найчастіше відбувається під час взаємодії і обміну інформацією, важливою для прийняття рішення (зокрема, про наро-

¹ Зокрема, несприятливих чинників або ситуацій економічної невизначеності.

дження дитини), воно може приймати різні форми, включаючи спостереження за досвідом сімей з найближчого оточення, котрі народили дитину. Наприклад, труднощі, з якими стикаються ці сім'ї, особливо в періоди невизначеності та нестабільності, можуть схилити до рішення відкласти народження дитини, допоки ситуація не стане сприятливішою. Соціальний тиск, як правило, сильніше відчувається з боку батьків. На рівні держави він може бути у вигляді стимулів-заохочень (наприклад, програми доступного житла з вигіднішими умовами для сімей з дітьми) або покарань-санкцій (як-от колишній податок на бездітність). Суб'єктивні зобов'язання пов'язані із індивідуальними переконаннями або сприйняттям того, що думають чи можуть подумати інші, тож і очікування інших людей стають мотивацією для певних дій. «Контагіозність» проявляється у випадках тісної згуртованості: час переходу до материнства / батьківства у членів такої спільноти / групи є певною мірою взаємопов'язаним. Тож авторка підкреслює, що для згуртованої групи друзів механізми соціального впливу можуть призвести до каскаду відповідних подій (шлюбів, дітонароджень).

Варто зауважити, що зазвичай суб'єктивне сприйняття різних об'єктивних факторів-обставин відбувається з позиції, властивої для групи, до якої належить індивід, або референтної групи, членом якої він / вона прагне бути. Якщо вишукуються можливості підвищення соціального статусу, пріоритетними будуть погляди груп на вищих соціальних сходинах. Вивчення поведінки представників еталонних груп також може допомогти виявити напрями змін дітородних намірів тих, хто прагне наслідувати їхню поведінку.

Г. Мурс (G. Moors) використав підхід латентних класів для визначення ймовірності народити першу дитину [20]. Серед виявлених латентних груп із різним ставленням до шлюбу, дітей, партнерства, свободи і саморозвитку, «егалітарна» група, яка високо цінує незалежність і не вважає важливим мати дітей, чітко продемонструвала найнижчу ймовірність народження дитини. Цей результат, як і те, що група «традиційного сімейно-орієнтованого» типу показала найвищу ймовірність переходу до материнства, є цілком передбачуваними. А от неочікуваним виявилось, що латентний клас, який, з одного боку, дотримується традиційного погляду на шлюб, але, з іншого, наголошує на важливості роботи, мав вищу за середню ймовірність народити дитину (хоча у цій групі існує переконання, що діти не надають особливого значення життю жінок). Доволі високий рівень ймовірності переходу до материнства був й у жінок, які позитивно оцінювали як сімейні, так і несімейні ролі.

Репродуктивні плани залежать від ступеня соціальної зрілості, сформованої генеративності особи, бажання (чи небажання) брати на себе відповідальність у тих чи інших конкретних умовах. Беручи до уваги отримані італійськими науковцями результати експериментальних досліджень суб'єктивних норм та репродуктивних намірів шлюбних пар (партнерів)

стосовно значущості ефекту / впливу партнера, маємо підкреслити також, що репродуктивні плани й їх реалізація залежать не лише від власних переконань та уявлень індивідів, але й від переконань та намірів їхніх партнерів [21].

У періоди невизначеності, непевності поточної об'єктивної ситуації, відсутності або значної обмеженості інформації, необхідної для зваженого прийняття рішення (особливо такого важливого, як рішення щодо народження дитини) та для оцінок альтернативних варіантів дій і їх наслідків бодай на найближче майбутнє, роль суб'єктивного в детермінації народжуваності зростає, а його вплив набуває деяких специфічних рис. В умовах невизначеності й особливо у несприятливих ситуаціях (зокрема, шоків або соціальних потрясінь) об'єктивні факти та обставини минулого (навіть вельми недавнього) починають відігравати меншу роль, натомість значно посилюється роль очікувань щодо майбутнього. Саме суб'єктивні уявлення індивідів про майбутнє, їхні оцінки сталості стану невизначеності й т.п. стають у таких умовах своєрідним драйвером щодо прийняття репродуктивних рішень (відкладання народжень, коригування або реалізації репродуктивних планів тощо). Подібний алгоритм уявляється доволі логічним ще й з огляду на те, що формування та реалізація репродуктивних намірів належить до дій, фактично орієнтованих на майбутнє².

Саме таку специфіку впливу невизначеності (зокрема, економічної) на траєкторії сімейного життя та репродуктивну поведінку підтверджують результати досліджень, здійснюваних колективом науковців з Флорентійського університету, згідно з якими в умовах невизначеності індивіди діють відповідно до уявного майбутнього, вбудованого в соціальні елементи та їх взаємодію [21, 22]. Люди використовують витвори уяви, продукуючи власний наратив майбутнього, що дає їм змогу діяти тим чи іншим чином. Пандемія *Covid-19* створила «шок невизначеності» і надала можливість ученим емпірично перевірити запропонований ними підхід. Було з'ясовано, що суб'єктивне сприйняття та особисті наративи майбутнього перевершили попередній життєвий досвід і соціально-економічний статус при прийнятті рішення щодо народження дитини [23]. До речі, менший негативний вплив епідемії на народжуваність у країнах Північної Європи та навіть певне підвищення чисельності народжень (*pandemic baby boom*), наприклад, у Фінляндії пов'язують з оптимістичними уявленнями людей щодо майбутнього, яке, своєю чергою, ґрунтувалось на об'єктивно високому рівні соціального забезпечення і відповідній підтримці сімей з дітьми [24].

Варто зазначити, що особистість формує власні наративи майбутнього не в вакуумі й не цілком відокремлено, а зазвичай на основі певних «спіль-

² Невипадково в обстеженнях репродуктивної поведінки часто використовується питання про наявність намірів / планів народити дитину в найближчі три роки.

них наративів». Останні найчастіше створюються різними агентами соціалізації, включаючи батьків, ровесників, представників референтних груп, експертів, інфлюенсерів (із соціальних мереж тощо). Надзвичайно важлива роль у розповсюдженні тих чи інших наративів належить засобам масової інформації.

Додамо, що у випадку тотальної невизначеності (як-от в умовах війни, пандемії тощо) пов'язані між собою індивідуальні / групові / суспільні наративи виступають як чи не єдине керівництво індивіда в сьогоденні, до певної міри орієнтир на майбутнє, альтернативний об'єктивному, оскільки поточна ситуація ніби свідчить про небезпечність рішення народити дитину, надає йому необґрунтовано-хімерного «забарвлення». Варто враховувати також, що в складній об'єктивній ситуації більш дієвими / впливовими є саме позитивні наративи майбутнього³.

Позитивним наративам щодо перспективи (у різних сферах життєдіяльності) належить важливе місце у формуванні більш-менш цілісного оптимістичного уявлення індивідів про майбутнє для себе й своєї родини, що втілюється в славнозвісній «упевненості в завтрашньому дні», яка виступає вагомим суб'єктивним фактором підвищення народжуваності не тільки у суспільствах із низьким її рівнем, але і в тих, де переважає орієнтація на демографічну середньодітність (3—4 дітей)⁴.

Слід зазначити, що попри складні воєнно-політичні й економічні умови в нашій країні, в українському суспільстві формуються доволі життєстверджувальні наративи. Соціологічною групою «Рейтинг» у рамках Дев'ятого загальнонаціонального опитування в умовах війни 20—21 листопада 2022 р. було проведено комплексне дослідження щодо оцінок змін у різних сферах життя, очікувань та сподівань громадян України на 2023 рік. Результати показали, що у динаміці за 2022 р. у наших співвітчизників покращилося відчуття впевненості у майбутньому та оцінки щодо політичної ситуації в країні. Майже 90 % опитаних дивляться у 2023 р. з оптимізмом, і лише 6 % з песимізмом, тоді як щодо 2022 р. показники були відповідно 74 % і 18 % [25]. Цю «наративну рамку» та її можливу динаміку важливо враховувати у вивченні різних суспільних феноменів та формуванні політики в різних сферах життя, що, безумовно, стосується й репродуктивної поведінки та спрямованої на її підтримку соціально-демографічної політики в Україні в умовах війни і повоєнного відродження.

Популярність тієї чи іншої моделі сім'ї в тому чи іншому суспільстві / спільноті є орієнтиром щодо створення підґрунтя для формування об'єктивних умов, в яких можлива реалізація відповідних планів. Соціально-

³ Натомість в об'єктивно хорошому становищі на поведінку сильніше діють негативні очікування щодо майбутнього [22].

⁴ Згадане підтверджують «сплески» народжуваності в деяких країнах Центральної Азії (Узбекистан, Казахстан) за останнє п'ятиліття та результати аналізу їх чинників.

демографічні обстеження не раз виявляли прихильність переважної більшості респондентів в Україні моделі малодітної сім'ї (одна-дві дитини). У відповідях на запитання про бажане число дітей із наголошенням на створенні необхідних для цього умов лише незначна частка опитаних указувала трьох або більше дітей. Превалювання такої позиції перетворює її на об'єктивний орієнтир для демографічної політики, яким не можна нехтувати, ілюзорно сподіваючись на те, що одноразові грошові виплати спроможні вирішити проблему низької народжуваності.

Важливо підкреслити, що для реалізації сім'єю своїх дітородних планів необхідна державна підтримка, адже об'єктивним є й той факт, що дітородні плани значно легше переглядаються у бік зменшення числа дітей, а от рішення про народження дитини / дітей понад заплановане число приймаються значно важче. Варто зважати на те, що запровадження пронаталістських ініціатив створює лиш об'єктивні умови для сімей, щоб скористатися допомогою / пільгами тощо, пов'язаними з народженням дитини. Індивідуальні реакції на таку можливість мають суб'єктивний характер: кожна жінка / шлюбна пара самостійно вирішує, чи варто змінювати свої репродуктивні наміри (число наявних дітей, календар їх народження), зважаючи на запроваджену державою фінансову підтримку.

Законодавче закріплення певних успішних норм щодо регулювання демографічних процесів спонукає до розгляду того досвіду, який відображає певний алгоритм розвитку подій після прийняття закону. Так, наприклад, вітчизняний і міжнародний досвід свідчать, що надання / підвищення розміру грошової допомоги при народженні дитини, як правило, діє на репродуктивні рішення за принципом «доза-ефект», спричиняє кон'юнктуру реакцію населення. Тож такі заходи пронаталістської політики характеризуються недовготривалою результативністю, і от ця їх особливість стає складовою об'єктивних засад динаміки дітонародження, нехтування якою може породжувати невинновдані очікування щодо довготривалого підвищення народжуваності.

У царині демографічної поведінки й її репродуктивної складової зокрема, вагомою є роль неформальних інститутів (традицій, норм, правил, стереотипів тощо), що репрезентують «засоби» соціального впливу. Врахування їх у політиці потребує диференційованого підходу з метою посилення тих, які сприяють підвищенню народжуваності, та нейтралізації тих, які чинять цьому протидію. Яскравим прикладом останніх є стереотипні уявлення щодо гендерного розподілу обов'язків у сім'ї після народження дитини. Законодавством України передбачено право особи, незалежно від її статі, взяти відпустку по догляду за дитиною, але на практиці чоловіки користуються цим правом вельми нечасто. З огляду на усталеність гендерних стереотипів про те, що догляд за малолітньою дитиною є «жіночою справою» та брак економічних стимулів до перерозподілу відповідних

обов'язків, навіть здійснених дотепер в Україні кроків для просування гендерної рівності в цій царині⁵ уявляється замало.

Висновки та напрями подальших досліджень. Об'єктивні і суб'єктивні фактори народжуваності слід розглядати (й враховувати) на макрорівні та на груповому / індивідуальному рівні. Об'єктивні чинники можна визначити (і виміряти) як незалежні від людського сприйняття, вони здебільшого засновані на економічних, соціально-політичних та демографічних характеристиках. Суб'єктивні чинники залежать від людського сприйняття та оцінки, засновані на особистих дослідах, поглядах, очікуваннях та перевагах. Об'єктивні та суб'єктивні чинники взаємопов'язані і можуть взаємодіяти на макро-, а надто — на мікрорівні.

Вплив об'єктивних чинників на дітонародження опосередковується суб'єктивними оцінками з боку індивідів тих чи інших об'єктивних факторів і обставин (що мають місце як на макро-, так і на мікрорівні). Саме суб'єктивне сприйняття ситуацій, обставин, свого статусу разом із впливом панівних соціально-культурних норм зрештою відіграє визначальну роль при прийнятті дітородних рішень, й ці рішення можуть суттєво варіювати в межах «простору», однорідного щодо об'єктивних факторів та умов.

У періоди загальної невизначеності та потрясінь (економічні кризи, пандемії, війни, природні катастрофи) суб'єктивне сприйняття (відчуття, очікування) може бути чи не єдиним орієнтиром для індивіда / сім'ї при прийнятті рішення щодо народження дитини / ще однієї дитини, адже об'єктивна ситуація (в рамках раціональної поведінки) схиляє до відмови або довготривалого відкладання. Суб'єктивні очікування або наративи майбутнього, які мають позитивно-оптимістичне забарвлення, можуть стати драйвером перелому тенденції зниження рівня народжуваності в Україні. У зв'язку з цим висувуються особливі вимоги до державної політики, адже підкріплення цих наративів відшукуються у сьогоденному житті, а от відчуття того, що навіть війна не може змінити попередні «порядки», де панують корупція і безкарність тих, від кого залежить доля більшості, зневіра щодо можливості відбудувати державу на реальних (а не заявлених) принципах демократії, справедливості, свободи та усвідомлення цінності кожної людини, спричинятимуть у населення України стійкі установки на одностійність або й бездітність.

⁵ З метою забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною, у квітні 2021 р. було внесено зміни до законодавчих актів України, згідно з якими чоловіку, дружина якого народила дитину, надається одноразова оплачувана відпустка тривалістю до 14 календарних днів (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-20#n31> (дата звернення: 18.02.2023).

Питання щодо механізмів впливу суб'єктивних факторів на дітородну поведінку в українському суспільстві ще очікують на поглиблені дослідження. Без них вельми складно сформуванати обґрунтовану сімейну й пронаталістську політику в країні. Потрібні дані спеціальних соціально-демографічних опитувань: для тестування теоретичних гіпотез, для «замірів» суб'єктивних факторів (сприйняття різних аспектів об'єктивного становища, уявлень про майбутнє, оцінки ступеня впевненості в ньому і под.), для визначення дітородних орієнтацій та планів, перепон щодо їх реалізації тощо. Обстеження допомогли б прояснити і питання щодо більш ефективних форм соціального впливу на демографічну поведінку у повоєнний період. Проте вже наразі видається, що, зокрема, пронаталістські заходи мають формуватись у руслі підтримки добровільних репродуктивних рішень сім'ї, сприяння подружжю у виконанні батьківських функцій у складний період, адже молодь, яка відвойовувала свою свободу на полі бою, не сприйматиме будь-який тиск чи примус в особистому житті.

Важливо, щоб Україна брала участь у загальноєвропейських і світових обстеженнях: мала змогу долучитись до обстеження «Покоління й гендер» (GGS), повернувшись до Європейського соціального обстеження (*European Social Survey — ESS*) та провела б принаймні чергове Мультиіндикаторне кластерне обстеження (*MICS*). Результати аналізу таких «замірів» надади б змогу сформуванати уявлення щодо тих характеристик демографічного розвитку нашої країни, які визначатимуть її подальший повоєнний поступ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксьонова С. Ю. Парадоксальність проблем сучасної дітородної активності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 2. С. 14—23.
2. Основи філософії. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 412 с.
3. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек /пер. с англ. М. Б. Левина. 2015. URL: <https://geopolitikym.org/wp-content/uploads/2020/04/konec-istorii-i-posledniy-chelovek-fykyuama.pdf> (дата звернення: 17.12.2022).
4. Kubiszewski I., Zakariyya N., Costanza R. Objective and Subjective Indicators of Life Satisfaction in Australia: How Well Do People Perceive What Supports a Good Life? *Ecological Economics*. 2018. Vol. 154. P. 361—372. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.08.017>
5. Савич В. О. Єдність об'єктивного і суб'єктивного у політичній науці. *Регіональні студії*. 2020. № 20. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.29>
6. Macku K., Caha J., Paszto V., Tucek P. Quality of life indices: how robust are the results considering different aggregation techniques? 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/363939070_Quality_of_life_indices_how_robust_are_the_results_considering_different_aggregation_techniques (дата звернення: 25.10.2022).
7. Li L., Young D., Wei H., Zhang Y., Zheng Y., Xiao S. et al. The relationship between objective life status and subjective life satisfaction with quality of life. *Behavioral Medicine*. 1998. № 23(4). P. 149—159. <https://doi.org/10.1080/08964289809596371>

8. Vignoli D., Guetto R., Bazzani G. et al. A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*. 2020. 76: 28. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>
9. Busetta A., Mendola D., Vignoli D. Persistent joblessness and fertility intentions. *Demographic Research*. 2019. № 40(8). P. 185—218. URL: <https://www.jstor.org/stable/26726997> (дата звернення: 05.01.2023).
10. Comolli C. L., Vignoli D. Spreading Uncertainty, Shrinking Birth Rates: A Natural Experiment for Italy. *European Sociological Review*. 2021. Vol. 37. № 4. P. 555—570. <https://doi.org/10.1093/esr/jcab001>
11. Araujo L., Teixeira L., Ribeiro O., Paul C. Objective vs. Subjective Health in Very Advanced Ages: Looking for Discordance in Centenarians. *Frontiers in Medicine (Lausanne)*. 2018. 5: 189. <https://doi.org/10.3389/fmed.2018.00189>
12. Курило І. О. Соціально-демографічні особливості самооцінки стану здоров'я населенням України. *Демографічні дослідження. Міжвідомчий зб. наук. праць*. Вип. 25. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2003. С. 44—55.
13. Multiple Indicator Cluster Survey 2012. Ukraine 2012. Final Report. URL: <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2348> (дата звернення: 21.02.2023).
14. Abrams M. Subjective social indicators. *Social trends*. 1973. Vol. 4. P. 35—50.
15. Strom S., Bernhardt E. First Births in Sweden: Objective and Self-perceived Constraints on Childbearing. *Stockholm Research Reports in Demography*. 2012. Preprint. <https://doi.org/10.17045/sthlmun.14519670.v1>
16. Preis H., Tovim S., Mor P. et al. Fertility intentions and the way they change following birth — a prospective longitudinal study. *BMC Pregnancy Childbirth*. 2020. 20: 228. <https://doi.org/10.1186/s12884-020-02922-y>
17. Vignoli D., Mencarini L., Alderotti C. Is the effect of job uncertainty on fertility intentions channeled by subjective well-being? *Advances in Life Course Research*. 2020. Vol. 46. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100343>
18. Moglie M., Mencarini L., Rapallini C. Is it just a matter of personality? On the role of subjective well-being in childbearing behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2015. Vol. 117. P. 453—475. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.07.006>
19. Bernardi L. Channels of Social Influence on Reproduction. *Population Research and Policy Review*. 2003. Vol. 22. P. 427—555. <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000020892.15221.44>
20. Moors G. The valued child. In search of a latent attitude profile that influences the transition to motherhood. *European Journal of Population*. 2008. 24(1). P. 33—57. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9123-9>
21. Matera C., Dommermuth L., Bacci S. et al. Perceived Economic Uncertainty and Fertility Intentions in Couples: A Dyadic Extension of the Theory of Planned Behaviour. *Journal of Family and Economic Issues*. 2022. <https://doi.org/10.1007/s10834-022-09872-x>
22. Vignoli D., Bazzani G., Guetto R., Minello A., Pirani E. Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility. *Analysing Contemporary Fertility. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*. 2020. Vol. 51. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48519-1_3
23. Guetto R., Bazzani G., Vignoli D. Narratives of the future and fertility decision-making in uncertain times. An application to the COVID-19 pandemic. *Vienna Yearbook of Population Research*. 2022. Vol. 20. P. 1—38. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2022.res1.6>
24. Brown E. A. The pandemic delivered a surprise to Nordic countries: a baby boom. *National Geographic*. 2021, December. URL: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/the-pandemic-delivered-a-surprise-to-nordic-countries-a-baby-boom> (дата звернення: 12.12.2022).

25. Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Підсумки року. Очікування від майбутнього. Соціологічна група «Рейтинг». Листопад 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nineteenth_national_survey_results_of_the_year_expectations_for_the_future_november_20-21_2022.html (дата звернення: 17.12.2023).

REFERENCES

1. Aksyonova, S. Yu. (2007). Paradoxical problems of modern childbearing activity in Ukraine. *Demography and social economy*, 2, 14—23 [in Ukrainian].
2. The Basics of philosophy (2017). Kyiv: Center for Educational Literature, 412 p. [in Ukrainian].
3. Fukuyama, F. (2012). The End of History and the Last Man. <https://archive.org/details/TheEndOfHistoryAndTheLastMan>
4. Kubiszewski, I., Zakariyya, N., & Costanza, R. (2018). Objective and Subjective Indicators of Life Satisfaction in Australia: How Well Do People Perceive What Supports a Good Life? *Ecological Economics*, 154, 361—372. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.08.017>
5. Savych, V. O. (2020). Unity of objective and subjective in political science. *Regional studies*, 20. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.29> [in Ukrainian].
6. Macku, K., Caha, J., Paszto, V., & Tucek, P. (2020). Quality of life indices: how robust are the results considering different aggregation techniques? https://www.researchgate.net/publication/363939070_Quality_of_life_indices_how_robust_are_the_results_considering_different_aggregation_techniques
7. Li, L., Young, D., Wei, H., Zhang, Y., Zheng, Y., & Xiao, S. et al. (1998). The relationship between objective life status and subjective life satisfaction with quality of life. *Behavioral Medicine*, 23(4), 149—159. <https://doi.org/10.1080/08964289809596371>
8. Vignoli, D., Guetto, R., & Bazzani, G. et al. (2020). A reflection on economic uncertainty and fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*, 76, 28. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00094-3>
9. Busetta, A., Mendola, D., & Vignoli, D. (2019). Persistent joblessness and fertility intentions. *Demographic Research*, 40(8), 185—218. <https://www.jstor.org/stable/26726997>
10. Comolli, C. L., & Vignoli, D. (2021). Spreading Uncertainty, Shrinking Birth Rates: A Natural Experiment for Italy. *European Sociological Review*, 37 (4), 555—570. <https://doi.org/10.1093/esr/jcab001>
11. Araujo, L., Teixeira, L., Ribeiro, O., & Paul, C. (2018). Objective vs. Subjective Health in Very Advanced Ages: Looking for Discordance in Centenarians. *Frontiers in Medicine (Lausanne)*, 5, 189. <https://doi.org/10.3389/fmed.2018.00189>
12. Kurylo, I. O. (2003). Socio-demographic features of self-assessment of the state of health by the population of Ukraine. *Demographic studies. Interdepartmental collection of scientific papers*. Kyiv: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. 25, 44—55 [in Ukrainian].
13. Multiple Indicator Cluster Survey 2012. Ukraine (2012). Final Report. <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/2348>
14. Abrams, M. (1973). Subjective social indicators. *Social trends*, 4, 35—50.
15. Strom, S., & Bernhardt, E. (2012). First Births in Sweden: Objective and Self-perceived Constraints on Childbearing. *Stockholm Research Reports in Demography*. Preprint. <https://doi.org/10.17045/sthlmuni.14519670.v1>
16. Preis, H., Tovim, S., & Mor, P. et al. (2020). Fertility intentions and the way they change following birth — a prospective longitudinal study. *BMC Pregnancy Childbirth*, 20, 228. <https://doi.org/10.1186/s12884-020-02922-y>

17. Vignoli, D., Mencarini, L., & Alderotti, C. (2020). Is the effect of job uncertainty on fertility intentions channeled by subjective well-being? *Advances in Life Course Research*, 46. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100343>
18. Moglie, M., Mencarini, L., & Rapallini, C. (2015). Is it just a matter of personality? On the role of subjective well-being in childbearing behavior. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 117, 453—475. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2015.07.006>
19. Bernardi, L. (2003). Channels of Social Influence on Reproduction. *Population Research and Policy Review*, 22, 427—555. <https://doi.org/10.1023/B:POPU.0000020892.15221.44>
20. Moors, G. (2008). The valued child. In search of a latent attitude profile that influences the transition to motherhood. *European Journal of Population*, 24(1), 33—57. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9123-9>
21. Matera, C., Dommermuth, L., & Bacci, S. et al. (2022). Perceived Economic Uncertainty and Fertility Intentions in Couples: A Dyadic Extension of the Theory of Planned Behaviour. *Journal of Family and Economic Issues*. <https://doi.org/10.1007/s10834-022-09872-x>
22. Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., & Pirani, E. (2020). Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility. *Analysing Contemporary Fertility. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 51. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48519-1_3
23. Guetto, R., Bazzani, G., & Vignoli, D. (2022). Narratives of the future and fertility decision-making in uncertain times. An application to the COVID-19 pandemic. *Vienna Yearbook of Population Research*, 20, 1—38. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2022.res1.6>
24. Brown, E. A. (2021). The pandemic delivered a surprise to Nordic countries: a baby boom. *National Geographic*. <https://www.nationalgeographic.com/history/article/the-pandemic-delivered-a-surprise-to-nordic-countries-a-baby-boom>
25. Nineteenth National Survey. Results of the year. Expectations for the future. Sociological group «Rating» (2022, November). https://ratinggroup.ua/research/ukraine/nineteenth_national_survey_results_of_the_year_expectations_for_the_future_november_20-21_2022.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 01.03.2023

Iryna Kurylo, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1379-1756
Scopus ID: 57190215809

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

THE IMPACT OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE FACTORS ON FERTILITY IN TIMES OF UNCERTAINTY

The article examines a complex of objective and subjective factors that determine fertility on a macro and micro level, as well as the specificity of their relationships during periods of uncertainty. The purpose of this study is to identify objective and subjective factors of fertility, analyze the relationships between them, and the characteristics of their influence

under conditions of socio-economic and military-political uncertainty in Ukraine. To accomplish this, a range of methods were employed, including systematization and generalization, critical evaluation of scientific progress in the relevant field, categorization, conceptual modeling of factors affecting demographic processes (reproductive behavior and fertility), structural-logical analysis, comparative analysis and others. The novelty of the work lies in identifying the nature of the influence of objective and subjective factors, their interrelationships and role in the determination of fertility on a macro and micro level in conditions of uncertainty. Objective and subjective factors are interrelated and, depending on the context and level of fertility determination (macro or micro level), their significance and the nature of influence differ. The specificity of the relationship between objective and subjective factors of fertility is reflected in the "transition" of ones into others at various levels. The influence of objective factors on fertility is mostly mediated and occurs through subjective perception by individuals of any particular objective factors and circumstances. Subjective perceptions at the micro level are characterized by variability and may not coincide with the nature of changes in objective factors. In conditions of uncertainty and social upheavals (such as economic crisis, pandemic, war, etc.), discrepancies increase, and the influence of the subjective in fertility determination increases and takes on special characteristics. One manifestation of this is the increased role of expectations for the future (narratives of the future) in reproductive decision-making. Positive narratives about the future, reinforced by the implementation of measures to improve the quality of life for the population in a free democratic space, could become a driving force for increasing birth rate in Ukraine, particularly for strengthening the compensatory effect in its dynamics after the war.

Keywords: objective and subjective factors, uncertainty, demographic processes, fertility, reproductive behavior, family and pronatalist policy.